

סימן ו

הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש הזה ויקחו להם איש שיהיה לבית אבית
שה לבית. ואם ימעט הבית מהית משה ולקח הוא ושכנו הקרב אל ביתו במכסת
נפשת איש לפי אכלו תכסו על השה [...] ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר
אלהם משכו וקחו לכם צאן למשפחתכם ושחטו הפסח.

שמות יב, ג-ד; כא

פתיחה

בתיאור התורה לפסח מצרים, הפעולה הראשונה היא לקיחת 'שה לבית אבית
שה לבית', וצירוף השכן במקרה של בית שימעט מהיות משה. פרשני התורה
הסבירו בשני אופנים את המילה 'תכסו', וראשונים להם התרגומים:

אונקלוס מתרגם 'תתמנון על אמרא' – תתמנו על השה (מלשון מכסה-מניין)¹.
פירוש זה מסתייע מהלשון 'תכסו על השה' ולא 'את השה' כפי שמתבקש אם
הכוונה לשחיטה. אף העובדה שאחרי פסוק זה מוזכר הביקור שקודם לשחיטה,

1. כך עולה גם מהמכילתא דר' ישמעאל: 'במכסת נפשות – אין מכסת אלא מנין, שישחטנו למנויו.
ואם שחטו שלא למניין, עבר על מצוה. שומע אני שיהא כשר, תלמוד לומר: איש לפי אכלו
תכסו; שנה עליו הכתוב לפסולי, וכן מהמכילתא דרשב"י: 'במכסת – אין במכסת אלא במנין.
וכן הוא אומר: 'ומכסם ליי שנים ושליש נפש' (במדבר לא, מ). יכול מצוה לשחטו למנויו, ואם
שחטו שלא למנויו עבר על מצוה והוא כשר – תלמוד לומר מכסת תכסו, שנה עליו הכתוב
לפסולי.

קעז

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

מסייעת להבנה שבפסוק זה לא מדובר על השחיטה עצמה. לעומת זאת, התרגום המיוחס ליונתן² מתרגם 'תכסון ית אמרא' – תשחטו את השח.³

בדומה לפסח מצרים, גם בפסח דורות יש דין של הימנות על הקרבן, דהיינו צורך בשיוך מוקדם של הקרבן לאוכליו, טרם עשיית הפסח, כמבואר במשנה (זבחים נו, ב): 'הפסח [...] ואינו נאכל אלא למנויו'.

לאור זאת, יש לדון מה עניינה של ההימנות: האם מדובר בבעלות ממונית גרידא או בהגדרה אחרת; וכן יש לדון בשאלה המעשית כיצד מתקיימת ההימנות בפועל: האם במעשה קניין, בדיבור, במחשבה, או באופן אחר.

עניין נוסף שיש לדון בו הוא האם יש אופנים שבהן מותר לאכול קרבן מבלי להימנות עליו קודם שחיטתו, ובכך יעסוק הסימן הבא.

2. על עניינו ומחברו של תרגום זה, יעוין במבוא לתרגום יונתן בן עוזיאל על התורה (ליקווד תשס"ט) עמ' נ-ז.

3. המילה 'תכסון' מופיעה במקומות רבים במשמעות של שחיטה, כגון תרגום אונקלוס והתרגום המיוחס ליונתן (ויקרא יט, ה; כה, כח-כט). כך נאמר גם בדברי רבי ברייתא שהובאה בגמרא (פסחים סא, א): 'תנו רבנן: 'במכסת', מלמד שאין הפסח נשחט אלא למנויו. יכול שחטו שלא למנויו יהא כעובר על המצוה וכשר, תלמוד לומר: 'במכסת תכסו', הכתוב שנה עליו לעכב. רבי אומר: לשון סורסי הוא; כאדם שאומר לחבירו כוס לי טלה זה' (בביאור 'סורסי' יעוין בערוך ערך סרס ב; תשובות הגאונים הרכבי, תלז; שכל טוב שמות יב, ד; עלי תמר סוטה ז, ב ד"ה שלא).

א. משמעות פעולת הלקיחה בפסח

לשון 'קיחה' בלשון התורה ובלשון חכמים

בלשון הפסוקים (שמות יב, ג-ד), לקיחת הקרבן וההימנות עליו כרוכות זו בזו: המנויים על הקרבן הם ה'לוקחים'. בלשון חכמים, לשון לקיחה משמשת רבות במשמעות של קנייה בכסף.⁴ לעומת זאת, בלשון התורה לא מצאנו שימוש כזה, ובדרך כלל התורה נוקטת לשון קנייה.⁵ נראה שמתקיים כאן הכלל שקבע ר' יוחנן: 'לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמן' (חולין קלז, ב), ולפי זה נמצא שאין הכרח להבין שפסוקים אלו מתארים דווקא קנייה בכסף, וניתן להבין שהם מתארים לקיחה וייחוד בעלמא, מתוך כלל הצאן שבבעלות האדם. ובאמת לא מסתבר שכל ישראל הצטוו לקנות בהמות לפסח, שהרי לרבים מהם היו בהמות משלהם, כעדות הכתוב בהמשך הפרק (שמות יב, לח) שעלה איתם ממצרים 'צאן ובקר מקנה כבד מאד'.

אולם, כאשר ציווה משה את העם על הפסח, נאמר (שמות יב, כא):
ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אלהם משכו וקחו לכם צאן למשפחתכם ושחטו הפסח.

על כך דרשו חכמים (מכילתא דרשב"י שם):

ר' עקיבה אומר: משכו, מי שיש לו; וקחו, מי שאין לו. לכם, לרבות את הנותן מתנה. צאן, בכל מקום שנאמר צאן, תופס כבשים ועזים.
דבר אחר: משכו וקחו לכם צאן למשפחתכם, נמצינו למדין לבהמה דקה שנקנית במשיכה.⁶ ר' ישמעאל אומר: יכול לא יהא פסח דורות כשר אלא אם כן

4. כגון משנה ב"ב ה, ז; תוספתא קידושין א, ח; ב"ב ה, א-ב; גמרא יבמות לו, ב; גיטין עח, א; ב"ב עז, ב; פה, א - פו, ב; ירושלמי שביעית י, ד; ועוד.

5. נראה שזו הסיבה לכך שקידושי כסף לא נלמדו מפשט הכתוב: 'כי יקח איש אשה' (דברים כב, יג), אלא דווקא מדרשת גזירה שווה קיחה קיחה משדה עפרון (קידושין ב, א; ג, א; יא, ב). וגם בשדה עפרון, נראה שלפי הפשט לשון קיחה אינה מתארת את פעולת הקניין שמבצע הקונה, אלא דווקא את קבלת הכסף על ידי המוכר: 'נתתי כסף השדה קח ממני' (בראשית כג, יג).

6. דרשה זו מופיעה גם בירושלמי (קידושין א, ד).

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

היה לקוח? אל תתמה, שהרי תודה כשרה להביא מן הנלקח בכסף מעשר, ולא כשרה להביא מן המעשר. תלמוד לומר משכו, מי שיש לו; וקחו, מי שאין לו.

דרשות אלו מבוססות על ההבנה שלשון לקיחה מתארת קניין ממוני שנעשה על ידי מי שאין לו צאן משלו. לפי האמור, נראה שיש מקום להציע חלוקה בין הפשט לדרש, ובעוד שהפשט אינו מדבר בהכרח על קנייה, הדרש דן את לשון התורה כלשון חכמים, ומחלק בין מי שיש לו למי שאין לו, וזאת ברוח קודשם של חכמים.⁷ ושבעים פנים לתורה. וכך נראה לומר גם בנוגע למה שדרשו בירושלמי (קידושין א, ד) מפסוק זה שמשיכה קונה בבהמה דקה.⁸

משמעות הדברים לעניין תפקיד הלקיחה בקרבן פסח

והנה, מכך שדרשת חז"ל מצריכה לקיחה-קניין על ידי מי שאין לו, משמע לכאורה שאין די בכך שהאדם יימנה על הקרבן במחשבה או בדיבור, ויש צורך במעשה קניין. ואולם, נראה שאין בזה הכרח, שהרי לשון לקיחה מתארת דווקא קניין בכסף ולא מתנה בחינם, ומדרשת ר' ישמעאל מבואר שאין דין בפסח המחייב את המנויים לשלם עליו מכספם ושולל אפשרות לקבל במתנה את הזכות להימנות על קרבן, או להפרישו מממונם. ואף שיש מעלה בתשלום כסף על מצוות,⁹ אין זה חיוב מעיקר הדין. ועל כרחנו שאין חיוב לקיים 'לקיחה' דווקא במשמעות של קנייה בכסף. והשתא דאתינן להכי, ייתכן לומר שאף עצם הצורך בלקיחה אינו מעכב, והלקיחה אינה אלא היכי תימצא להימנות על הקרבן בסתמא דמילתא. וכמו שהשותפות עם השכן אינה לעיכובא ואפילו אינה מחייבת לכתחילה, אלא היא הדרך בסתמא דמילתא להתמודד עם מציאות של משפחה קטנה שלא תאכל את כל השא.

7. ראו ירושלמי (סנהדרין י, ב): 'אם אין רוח הקודש, אין בתי כניסיות ובתי מדרשות'.

8. ויעוין עוד בדברי הירושלמי הללו בשו"ת להורות נתן (א, כד, ח).

9. ראו שמואל ב' (כד, כד), זוהר (שמות קכח, א), חיי אדם (א, סח, טז), ועוד.

משמעות לשון מניין

בעניין זה, יש מקום לעמוד על משמעות לשון מינוי שמופיעה במשניות ובגמרות דלהלן, ונראה שהיא מגיעה מלשון מניין. בביאור ההבדל בין ספירה למניין, כתב המלבי"ם (שמואל ב' כד, א¹⁰):

פעל **ספר** בא על הספירה בעצמה, שסופר אחד שנים שלשה, כמו וספרה לה שבעת ימים (ויקרא טו, כח), וספרתם לכם ממחרת השבת (שם כג, טו); שעל זה לא יצדק, רק לשון ספירה שסופר הימים [...].

אולם פעל **מנה** בא גם על דבר שכבר יודע מספרו, ומונה לדעת אם לא חסר ממה שהיה; כמו שכתוב: עוד תעבורנה הצאן על ידי מונה (ירמיה לג, יג) לדעת אם חסר מהם, למנות ימינו כן הודע (תהלים צ, יב), וחסרון לא יוכל להמנות (קהלת א, טו), מונה מספר לככבים (תהלים קמז, ד), רצונו לומר שמונה שלא יחסר מספרם לעולם, ואמר (בראשית יג, טז): אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה. כי העפר לא יצוייר בו המינוי, שאם יוקח אבק דק מן העפר ישאר בשלימותו כמו שהיה, וכן ישראל כשיחסר מהם יתמלא תיכף. ועל זה אמר (במדבר כג, י): מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל, תפס מינוי אצל עפר.

לכאורה יש קשיים בהסבר זה: ראשית, בהבטחת ה' לאברהם שזרעו לא יימנה, ההבנה הפשוטה היא שעיקר החידוש הוא שזרעו יהיה רב מאוד עד שלא יהיה ניתן לדעת את מספרו, ולא שכשיחסר ממנו יתמלא תיכף.

שנית, האמירה שהעפר נשאר בשלימותו אינה ברורה: הרי אם לוקחים ממנו הוא חסר, ואף אם החיסרון מועט, לכאורה אין זה מדויק לומר שהוא נשאר בשלימותו. ובאמת במקום אחר (בראשית טו, ה) כתב המלבי"ם דברים שונים מעט: 'והעפר אם יוקח מעט עפר, לא יורגש חסרונו', הרי שיש חיסרון אלא שאין הוא מורגש. אך גם על זה יש לשאול: תינח אם נלקח מעט עפר, אך מה יענה המלבי"ם למקרה של לקיחת עפר רב שחסרונו מורגש, כגון חפירת באר שמוזכרת כבר בתורה. ונראה שהבין שכל חפירה באשר היא, היא זניחה ובטילה

10. כעין זה כתב המלבי"ם בקצרה במקום נוסף (בראשית טו, ה), וכן בפירושו לפסוקים דלהלן.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

ביחס לעפר שבכל העולם. ועוד כתב המלבי"ם (בראשית שם): 'וכן דרשו חז"ל במדרש: כשם שהעפר אם יוקח ממנו מתמלא חסרונו, כך יתמלא תיכף חסרון של ישראל שמתו בעת הדבר', אך לכאורה לפנינו לא מופיע מדרש זה, המאפיין את העפר כדבר שחסרונו מתמלא (ויעוין בפסיקתא רבתי י, ד"ה ילמדנו; יא, ד"ה ילמדנו; ובמדרש תנחומא כי תשא, א). וגם קצת קשה שלפי שני הסברי המלבי"ם העפר אינו נחסר ומתמלא, אלא מעיקרא אינו נחסר, או שאין חסרונו ניכר; וזאת בשונה מישראל שנחסרים ומתמלאים, ולכאורה אין המשל דומה לנמשל.

שלישית, לפירוש המלבי"ם לימונה מספר לכוכבים, יוצא שלא רק שהמניין בא לבדוק אם המספר חסר, אלא שהוא כולל מיניה וביה הבטחה שהמספר לא יחסר, וזה לכאורה אינו מובן מנלן, שהרי פעולת המניין עניינה בדיקה אם המספר חסר, והיא לא כוללת בתוכה ידיעה שהוא לא חסר.

רביעית, כשאיש מנסה למנות את עפר הארץ, הוא אינו יודע את מספרו, ואינו מונה לדעת אם חסר ממה שהיה, אלא מונה מניין ראשוני כדי לדעת את מניינו של עפר הארץ. ולכאורה לפי המלבי"ם היה צריך לנקוט לשון ספירה ולא לשון מניין.

חמישית, בפסוק 'למנות ימינו כן הודע ונביא לבב חכמה', הנושא הוא הודעת המניין לבני האדם, אבל הם אינם יודעים את ימיהם, כמבואר בגמרא (פסחים נד, ב) שיום המיתה הוא משבעה דברים המכוסים מבני אדם. ולכאורה אין כאן כלל מניין שבא לבדוק אם המספר חסר ממה שהיה. מיהו יש ליישב שננקטה לשון מניין מכיוון שהמודיע הוא הקב"ה, והוא אכן יודע את ימי בני האדם.¹¹

11. ויעוין עוד בפירוש הכתב והקבלה (בראשית יג, טז): 'אבל מלת למנות, פירוש, ענין חשיבות (שאטצען), מן ואחריתו יהיה מנון (משלי כט, כא). וטעמו, היש אפשרי להגביל חשיבות עפר הארץ, גם זרעך ימנה – ככה יהיה חשיבות זרעך, כלומר, כחשיבות עפר הארץ לתועלת העולם לענין חיים הגשמים, ככה יהיה תועלת זרעך ליושבי תבל לענין חיים הרוחניים, שבאמצעותם יכירו וידעו כל יושבי תבל את האלהי האמתי. ויעוין בשם משמואל (משפטים ד"ה ולפי

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

לפי כל זה, נראה שאין אפשרות ללמוד מלשון לקיחה ומלשון מינוי להצריך מעשה קניין או לפטור ממעשה קניין.

ב. העולה מדברי הגמרא בעניין אופן המינוי

משנת 'הריני שוחט את הפסח על מי שיעלה מכס ראשון לירושלים'
בדברי חז"ל במסכת פסחים מצויים תיאורים שונים למינוי בפסח, ובכולם לא הוזכרו תשלום או מעשה קניין שנדרשים כתנאי לחלות המינוי. יתירה מזו, מהאופנים שבהם הוזכר המינוי נראה שאין הוא נעשה באמצעות מעשה קניין. במשנה (פט, א) נאמר:
האומר לבניו: הריני שוחט את הפסח על מי שיעלה מכס ראשון לירושלים – כיון שהכניס הראשון ראשו ורובו, זכה בחלקו, ומזכה את אחיו עמו.

ובגמרא (שם) אמרו:

שמע מינה: יש ברירה.¹² אמר רבי יוחנן: כדי לזרזן במצות קאמר.¹³ דיקא נמי, דקתני: ומזכה אחיו עמו. אי אמרת בשלמא דאמנינהו מעיקרא – שפיר. אלא אי אמרת דלא אמנינהו מעיקרא, לבתר דשחיט מי קא מתמנו? והא תנן: נמנין ומושכיך ידיהן ממנו עד שישחט. שמע מינה. תניא נמי הכי: מעשה וקדמו בנות לבנים, ונמצא בנות זריזות ובנים שפלים.¹⁴

האמור): 'כמו המנין במדבר שהיה להגבהת הלב בדרכי השי"ת, כן היה המנין אחר שנפלו בעגל; שהיו ישראל כמתאשים בעיני עצמם, והמנין הגביה את לבם, כי כל דבר שבמנין חשוב הוא ולא בטלי. ואכמ"ל.

12. הגמרא מניחה שכניסת הראשון לירושלים נעשתה לאחר השחיטה, והיא ביררה למפרע שמבין כל הבנים, הוא זה שנמנה על הפסח.

13. רש"י: 'כדי לזרזן – וכולן אימנו עליו, בין ראשון בין אחרון'.

14. רש"י (גיטין כה, א): 'תניא נמי הכי – דלא נתכוין אלא לזרזן, ומיהו כולו אמנינהו. ובנים שפלים – ולא קתני ונמצאו בנות זוכות בפסח ובנים לא זכו'.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

הרי שהגמרא כלל אינה דנה מצד חיסרון במעשה קניין, שקיים כשהאב רק אמר ולא הקנה. וההכרח לקבוע 'דאמנינהו מעיקרא' אינו קשור לצורך במעשה קניין, אלא נובע מסיבה אחרת לגמרי. וכך פירש המאירי את המינוי דמעיקרא (שם ד"ה אמר): 'אין האב אומר כן לבני ביתו אלא לזרזם במצות, ומאיים עליהם בכך. ומכל מקום, דעתו בשעת שחיטה אף על העצלים', וכן כתב בפירושו לסוגיה המקבילה (גיטין כה, א ד"ה הפסח): 'ועל שם כלם שחט'. הרי שאין המינוי דמעיקרא מתפרש כמעשה הקנאה, אלא כתיאור כוונת האב בשעת שחיטה. וכן כתב המאירי במקום נוסף (נדרים לו, א ד"ה הפסח): 'האומר לבניו הריני שוחט על מי שיעלה מכם ראשון לירושלים – דנין אותו מן הסתם שלא נתכוין אלא לזרזם, ועל שם כלם שחט'.

והנה, מדברי המאירי נראה שהמינוי נעשה לפני השחיטה, וכן כתב רש"י (גיטין כה, א ד"ה אמר): 'אביהן המנה את כולן עליו משעת שחיטה'. לפי פירושם, מה שכתוב 'מעיקרא', היינו מעיקרא ביחס לזמן שאחרי השחיטה, שבו נכנסו הבנים לירושלים, והצורך במינוי מעיקרא דווקא הוא משום שניתן להימנות רק עד השחיטה. לעומת זאת, המיוחס לריטב"א¹⁵ (גיטין כה, א ד"ה ופריך) כתב:

ופריך הא אתמר עלה אמר ר' יוחנן כדי לזרזן במצות. פירוש, התם לאו משום ברירה אתיא עלה, דכלהו אתמנו, אלא לזרזן [במצות] קאמר להו הכי. ואם תאמר, אם כן תנא דהאי מתניתין מאי אתא לאשמועינן? ואיכא למימר דאתא לאשמועינן דהא דקאמר על מי שיעלה מכם [ראשון] לירושלים אינו חזרה ממנויו ראשון דאתמני להו לכולן, דהא דקאמר הכי כדי לזרזן במצות, ומיהו הזריז מזכה אחיו, לומר שהם אוכלין מתחת ידו כאלו הוא מזכה אותם.

כעין זה כתבו הר"ן (חי' גיטין שם ד"ה דאמר) ומהר"ם מלובלין (גיטין שם ד"ה כד), שהמינוי דמעיקרא קדם לא רק לשחיטה, אלא גם לאמירת האב שהוא שוחט על מי שייכנס ראשון לירושלים, וחיידוש המשנה הוא שאמירת האב אינה מבטלת את המינוי דמעיקרא שכלל את כל הבנים. ייתכן שאף רש"י והמאירי לכך נתכוונו, ומה שכתבו שהמנה בשעת שחיטה הוא משום שהעיקר

15. במהד' מוה"ק יוחסו חידושים אלו לרבינו קרשקש וידאל, ונדפסו על שמו.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

הגדול הוא שהמינוי מוכרח להיעשות קודם השחיטה, ולא דנו על קדימותו של המינוי לאמירה הנזכרת במשנה משום שדיון זה התעורר דווקא בעקבות חתירתם של הריטב"א וסיעתו להגדיר את החידוש שבמשנה.

מכל מקום, מדברי המיוחס לריטב"א וסיעתו נראה שהמינוי אינו תלוי בבעלות ממונית, שכן אם האב זיכה לבניו בעלות ממונית בפסח, נראה דלאו כל כמיניה לחזור בו מכך, וכשם שכל מוכר אינו יכול לחזור בו לאחר שהקנה לקונה את החפץ. ובהכרח שהמינוי אינו כולל בהכרח בעלות ממונית.

אין מדברי הרא"ש הכרח שהמשנה מתארת קניין ממוני

בשו"ת הרא"ש (יג, כ) דן בזיכוי ממוני שזהות הזוכה בו לא נקבעה מראש, והמזכים ערערו על חלותו מכוח זאת. הרא"ש דחה את ערעורם, ובתוך דבריו כתב:

תנן בפסחים פרק האשה: האומר לבניו: הריני שוחט את הפסח על מי שיעלה מכם ראשון לירושלים – כיון שהכניס ראשון ראשו ורובו לירושלים, זכה בחלקו ומזכה אחיו עמו. אלמא, לא בעינן שידע המזכה למי שהוא מזכה בשעת המעשה, דהרי בשעת שחיטת הפסח עדיין לא נכנס הראשון. אלמא, שמועיל הזכוי לכשיכנס. אף על גב דמוקי לה התם דלרזון קאמר, ומיירי כששחט על כלם – היינו דוקא למאן דלית ליה ברירה, אבל למאן דאית ליה ברירה, מוקי למתניתין אף על פי שלא נכנסו בשעת שחיטה. אלמא דמהני זכוי האב אף על פי שלא ידע למי הוא מזכה.

מדבריו נראה לכאורה שהבין שהמינוי כולל בתוכו גם הקנאה ממונית, ולכן ראה לנכון להביא ממנו ראיה לנידון ממוני שעליו נשאל. אך נראה שיש לדחות ולומר שהמינוי אינו בהכרח ממוני, וההוכחה ממנו לדיני ממונות מתבססת על כך שאם בממונות היה דין שזיכוי לזוכה שאינו ידוע אינו חל, אזי גם מינוי לזוכה שאינו ידוע לא היה חל. וכשם שלעיל נעשה שימוש בכלל דאין חבין לאדם שלא בפניו, שהוא כלל השייך לדיני ממונות אך נוגע גם לחיובים שאינם ממוניים. ויעוין גם בגמרא (כתובות יא, א) שהשתמשה בכלל זכין לאדם שלא

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

בפניו בנוגע לגיור, שהזכות בו אינה זכות ממונית.¹⁶ וגם רוב וחזקה ואומדנא דמוכח הם מושגים המשמשים הן בממונות הן בכל התורה. וגם המחלוקת אם יש ברירה אינה מצומצמת לממונות בלבד או איסורים בלבד. ונראה אפוא שישנם נידונים עקרוניים שבהם אין חילוק בין דיני ממונות לדיני איסורים, וניתן ללמוד מאלו לאלו, וייתכן שזה פשרם של דברי הרא"ש.

מדיני פסח שאבד או התערב באחר, משמע שהמינוי מסתכם בדיבור

נאמר במשנה (צח, ב):

חבורה שאבד פסחה, ואמרו לאחד: צא ובקש ושחוט עלינו. והלך ומצא ושחט, והם לקחו ושחטו [...] אמר להן: אם אחרתי צאו ושחטו עלי, הלך ומצא ושחט, והן לקחו ושחטו [...] אמר להן ואמרו לו [...] לא אמר להן ולא אמרו לו [...]

ובגמרא (שם) נאמר:

שתי חבורות שנתערבו פסחיהן – אלו מושכין להן אחד, ואלו מושכין להן אחד. אחד מאלו בא לו אצל אלו, ואחד מאלו בא לו אצל אלו. וכך הם אומרים [...] וכן חמש חבורות של חמשה חמשה ושל עשרה עשרה – מושכין להן אחד מכל חבורה וחבורה, וכן הם אומרים. שנים שנתערבו פסחיהן – זה מושך לו אחד, וזה מושך לו אחד. זה ממנה עמו אחד מן השוק, וזה ממנה עמו אחד מן השוק. זה בא אצל זה, וזה בא אצל זה. וכך הם אומרים [...]

גם ממקורות אלו נראה שהמינוי מסתכם בדיבור ואינו מצריך מעשה קניין, שכן הם מתארים במפורט את אופן ההימנות, וקשה לומר שמלבד תיאור זה קיים גם מעשה קניין שמהווה חלק מההימנות, דהיה למשנה ולגמרא להזכיר זאת.

16. בגדריה של זכות זו עסקתי במאמרי: גיור קטנים שחזקה שלא יקיימו מצוות בגדלותם, המעין נו, ג [221] (ניסן תשע"ז) עמ' 33-41.

מינוי עבד ובנים קטנים על פסח

עוד נאמר בגמרא (פסחים פח, א) שאדון יכול להמנות את עבדו הכנעני על פסחו, ואב יכול להמנות את בנו הקטנים על פסחו, וזאת אף שאין קניין לעבד (קידושין כג, ב), ובריטב"א (קידושין שם ד"ה דכולי) מבואר שגם כשרבו מקנה לו אין לו קניין. וכך נאמר (פסחים שם):

תנו רבנן: 'שה לבית' – מלמד שאדם מביא ושוחט על ידי בנו ובתו הקטנים, ועל ידי עבדו ושפחתו הכנענים, בין מדעתן בין שלא מדעתן; אבל אינו שוחט על ידי בנו ובתו הגדולים, ועל ידי עבדו ושפחתו העברים, ועל יד אשתו, אלא מדעתן. תניא אידך: לא ישחוט אדם לא על ידי בנו ובתו הגדולים, ועל ידי עבדו ושפחתו העברים, ועל יד אשתו אלא מדעתן. אבל שוחט הוא על ידי בנו ובתו הקטנים, ועל ידי עבדו ושפחתו הכנענים, בין מדעתן ובין שלא מדעתן.

החזו"א (או"ח סי' קכד על פסחים פח, א ד"ה בגמי שלי) הוכיח מכך שאין צורך במעשה קניין של זכיית ממון כדי להימנות על הפסח:
הכא אין כאן זכיית ממון, אלא שנעשה בעלים על הפסח לקיים מצות פסח.¹⁷

בספר שער הקרבן (פ"ה הערה 1) הביא ראיה גם מהשחיטה עבור בנו ובתו הקטנים, שגם להם אין קניין לפי חלק מהדעות (יעוין ב"מ יב, א; כתובות יא, א ובתוס' ד"ה מטבילין; אנציקלופדיה תלמודית ערך דעת אחרת מקנה, הערות 59-70). אמנם השער הקרבן המשיך וכתב להשיב על הראיות מעבד ומקטן:
לכאורה יש לדחות, דבלאו הכי האדון והאב יכולים למנותו אפילו בעל כרחו, אף על פי שאין אדם זוכה בעל כרחו, אלא דהוי גזירת הכתוב מדין שה לבית אבות, וממילא יש לומר דמהני זכיית קטן בכהאי גוונא שאין צריך דעתו.

אולם יש קצת להעיר, דלכאורה מלשון הברייתא הנ"ל משמע קצת שעצם היכולת לזכות את המינוי לקטן ולעבד לא נתפסה כחידוש המצריך לימוד מיוחד מהפסוק, ודווקא היכולת לעשות זאת **בעל כרחם** נלמדה מגזירת הכתוב. וכן משמע מדברי רש"י שם שהחידוש הוא המינוי בעל כרחם: 'שה לבית' – איש בעל

17. וכן הוכיח האבי עזרי (הל' מעילה ד, ח בהערה בעמ' רסג).

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

הבית יקחנו לכל בני ביתו, ואין צריך דעתו'. ואם כן, יציבא מילתא שהאזכור הפשוט של מינוי עבד וקטן מלמד שהמינוי אינו קניין ממוני. ויעוין עוד בדברי השירת דוד לקמן (עמ' רג) בנוגע לזכיית קטן בפסח.

הוכחת הגרי"ש אלישיב מדין האישה בבית בעלה ובבית אביה שאין צורך במעשה קניין

נאמר במשנה (פסחים פז, א):

האשה בזמן שהיא בבית בעלה, שחט עליה בעלה ושחט עליה אביה – תאכל משל בעלה. הלכה רגל ראשון לעשות בבית אביה, שחט עליה אביה ושחט עליה בעלה – תאכל במקום שהיא רוצה.

ובהערות הגרי"ש אלישיב (שם ד"ה תאכל) נכתב:

מסתימות הלשון משמע שלא היה שום קנין להאשה בקרבן פסח, ולא הוי זכיה על ידי אחרים. והיינו דפסקין כסוברים דמנוי בקרבן פסח אין צריך קנין, דבאמירה סגי. ודוחק לומר שאכן בעלה או אביה זיכו לה בקרבן פסח על ידי אחר, דהוה ליה לתנא לפרש כן.

ממחלוקת רבי וחכמים נראה שמינוי אינו תלוי בתשלום ובקניין

בגמרא (פסחים צ, א) מובאת מחלוקת רבי וחכמים בשאלה האם אדם רשאי לגבות תשלום מהמצטרפים לקרבנו, ולהשתמש בכסף שקיבל מהם לצרכים שאינם האכילה הנלווית לקרבן:

תניא: 'אם ימעט הבית מהיות משה' – החייהו משה; מכדי אכילה, ולא מכדי מקח. רבי אומר: אף מכדי מקח; שאם אין לו, ממנה אחר עמו על פסחו ועל חגיגתו ומעות שבידו חולין, שעל מנת כן הקדישו ישראל את פסחיהן. רבה ורבי זירא: חד אמר: בעצים לצלייתו כולי עלמא לא פליגי, דכיון דתקנתא דפסח הוא, כגופא דפסח דמי. כי פליגי במצה ומרור. רבנן סברי: הא אכילה אחריתי היא, ורבי סבר: כיון דהכשירו דפסח הוא, כגופא דפסח דמי. וחד אמר: במצה ומרור נמי, כולי עלמא לא פליגי, דכתיב: 'על מצות ומררים יאכלהו', דכיון דמכשירין דפסח ניהו, כפסח דמי. כי פליגי – ליקח בו חלוק, ליקח בו

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

טלית. רבן סברי: 'מהיות משה', אמר רחמנא, החייהו לשה. ורבי סבר: החיה עצמך משה.

בין בדברי רבה ובין בדברי רבי זירא, מבואר שלפי חכמים דרבי, הפסח אינו נידון כממון בעליו, ולכן אין אפשר להמנות עליו אחרים בתשלום, אלא אם כן התשלום משמש להוצאות האכילה הנלווית לפסח. ונחלקו אם כלולים בזה גם מצה ומרור או שרק עצים לצליית הפסח. הרי שאין בעלות קניינית למנויי הפסח, ואפילו אין רשות לגבות תשלום מעבר לסכום בסיסי שישמש לקניית עצים ואולי גם מצה ומרור. והרי פשוט שערכו של קרבן גבוה בהרבה מערכם של עצים ומצות ומרורים גם יחד. ולכן אדם שקנה בהמה שלמה ואז מוכר לאנשים שונים את זכות ההימנות בה, יקבל מהם כסף בשווי גדול בהרבה מהשווי של עצים ומצה ומרור.

עוד מבואר שאפילו רבי לא נחלק על כך אלא משום שסבר שיעל מנת כן הקדישו ישראל את פסחיהן, הא לאו הכי לא הייתה זכות לקבל תשלום בתמורה למינוי ולנהוג בו כחול. ובתוס' (ד"ה החיה) התקשו מכפל הנימוקים בדברי רבי, שהזכיר גם אומדן לדעת המקדישים וגם לימוד מהפסוק, ותיצרו: 'דקא משמע לן קרא דדעתו לכך'.

לאור כל זה, קשה לכאורה לומר שנדרש מעשה קניין בקרבן. ובמיוחד קשה לומר שנדרש קניין מעות, דמבואר בגמרא שעצם ההיתר לקבל תשלום עבור מינוי בפסח מוגבל ושנוי במחלוקת, ובהכרח שלכל הדעות אין חיוב לשלם את התשלום הזה, ואין המינוי תלוי בו. ושוב ראיתי שכעין זה כתב האבי עזרי (הלי מעילה ד, ח ד"ה והנה):

אין מינוי מגדר קנין שהוא זוכה בדיני הממונות בפסח של חבירו [...] אלא דין מינוי הוא חידוש בקרא שיכול להתמנות על פסח של חבירו [...] וזה דלא כמו שכתוב בספר חדושי מרן רי"ז בהלכות קרבן פסח שדין מינוי הוא שהוא בעלים בדיני הממונות¹⁸ [...] וזה נסתר מהסוגיה דפסחים הנ"ל, דאי כן, נימא שזוכה

18. לקמן יעוין בהרחבה בדברי הגרי"ז הללו.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

הוא בהפסח של השני בדיני הממונות, והדמים הם תמורת זה, בדין הוא שיצאו הממון מקדושתן, שהרי הפריש מעות לפסחו, ויש לו פסח תמורת המעות. ובהכרח שמינוי הוא דין מחודש להתמנות על פסח חבירו, ואין הדמים תמורתו.¹⁹

הוכחת הגרי"ש אלישיב שצריך קניין מדברי הירושלמי בדין 'נדר פרט לנדור'
במשנה (תמורה ו, ד) נאמר שהממנה זונה על פסחו, הרי זה מותר, ולא נאסר משום אתנן זונה. ובירושלמי (פסחים ח, ג) הועלו שתי אפשרויות בהבנת דין זה: אפשרות אחת מקבילה לאמור בבבלי (פסחים צ, א) שאיסור אתנן זונה חל רק בנדר ולא בנדור, ובמקרה זה הבהמה כבר הוקדשה לפסח לפני שהזונה נמנתה עליה באתננה. ואפשרות שנייה היא שהימנות הזונה על פסח אינה חשובה כדבר ממשי שנכנס לתוך ידה של הזונה, ולכן אינה בכלל אתנן. מכך ששתי האפשרויות הונגדו זו לזו, הסיק הגרי"ש אלישיב (קובץ תשובות ד, רלו ד"ה וכן נראה) שלפי האפשרות הראשונה, המוסכמת על הבבלי, ההימנות חשובה כנתינת דבר ממשי שנכנס לתוך ידה של הזונה, והיא מתמעטת דווקא מדרשת נדר פרט לנדור. וכך כתב:

לפי הגמרא דילן, דקרא ד'נדר פרט לנדור' לא קאי רק על האופן דממנה זונה על פסחו, ובעל כרחך דלא הוי כמו שלא נכנס לתוך ידה כלום, דאם כן קרא למה לי, אלא שקנתה הקרבן פסח, ויש שיוור בקרבן פסח במה שהוא יכול להקנות קנינו לאחרים בהקרבן פסח. וילפינן זה מקרא 'אם ימעט הבית מהיות משה' – החייהו משה, עיין שם בפסחים, אם כן מבואר דענין דמינוי, הוא הקנאת גוף הקרבן פסח. דאי נימא דלענין ריצוי הקרבן פסח אין צורך בקנינו, ושוב אי אפשר למילף מקרא דאם ימעט כו' שיהיה לו זכות אף להקנות, כיון דאין זה צורך לענין ריצוי הקרבן פסח.

אמנם, כל מקומה של אפשרות זו בבבלי (שם) הוא דווקא אליבא דרבי הנ"ל, ולא אליבא דחכמים החלוקים עליו וסבורים שפסח ממון גבוה. ולפי הבבלי, אף רבי לא סבר כן אלא משום שעל מנת כן הקדישו ישראל את פסחיהם, וכפי

19. ויעיין עוד בדברי החזו"א (או"ח סי' קכד על פסחים פט, ב ד"ה ובפסח), שכתב כעין זה.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

שהתבאר לעיל, דהיינו שישראל הקדישו את פסחיהם על מנת שחלק מהקרבן נשאר חולין עד שיימנו עליו אנשים נוספים. ודווקא בגלל זה חשובה הזונה כמי שקיבלה דבר ממשי לתוך ידה. אך אם יקדישו קרבן שלא על מנת כן, אלא על מנת שכולו יתקדש, יודה רבי שאין אפשרות להמנות אדם על הפסח ולגבות ממנו תשלום ולהוציאו לחולין. וכן יודה רבה שלא נכנס דבר ממשי לתוך ידה של הזונה. ואם כן, לכאורה דברי הגר"ש אינם משקפים הבנה עצמית של הבבלי במהות ההימנות על הפסח, אלא הבנה מקומית של הבבלי בדרכם של המקדישים. אבל באופן עקרוני ומהותי, אין הוכחה שההימנות היא קבלת דבר ממוני ממשי, ואדרבה, נראה שאלמלא התנאי דעל מנת כן הקדישו ישראל את פסחיהם, אין בהימנות קבלת דבר ממוני ממשי. ואף אם הירושלמי חלוק ומבין את מהות ההימנות כפי שכתב הגר"ש, לכאורה יש לנקוט כבבלי. ואף בנידון זה, שוב ראיתי שבעין זה כתב האבי עזרי (שם):

ועל זה אמר אביי, שרבי היא דסובר שבמעות משייר אינש [...] ולכן הוא אתנן. ומזה גם כן מוכח שאין דין מינוי זכיה בדיני הממונות, דאי הוא זכיה בדיני הממונות, פשיטא אם ממנה זונה על פסחו זהו אתנן אף בלא שום שיוור, דאף שהוא הקדש, אבל כיון שהזונה זכתה בתורת אתנן, אתנן הוא ונאסר. ומוכח מזה שמצד דין מינוי, אין זו אתנן, מאחר שאין הזונה זכתה בדיני הממונות, אלא רק או מדין שיוור או כר' יוסי הגלילי הסובר קדשים קלים ממון בעלים.

מחלוקת ת"ק ור' יהודה בגיל הקטן ששוחטים עליו את הפסח והשלכתה לנידוננו

בגמרא (סוכה מב, ב) הובאה ברייתא העוסקת בגדרי חינוך בקטן, ונאמר בה: יכול לאכול כזית צלי – שוחטין עליו את הפסח, שנאמר איש לפי אכלו. רבי יהודה אומר: עד שיכול לברר אכילה, כיצד, נותנין לו צרור וזורקו, אגוז ונוטלו.

שיעור זה דצרור וזורקו אגוז ונוטלו נזכר במקום אחר (גיטין סד, ב - סה, א) כמדד לאפשרות של קטן לזכות לעצמו ולא לאחרים. ולפי זה כתב בשו"ת זרע אברהם (לופטביר; ו, ט):

קצא

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

בפתח הבית בדיני ברירה²⁰ מסתפק בממנה חבירו על פסחו אי צריך נמי קנין, או סגי במינוי לבד, עיין שם. ונראה דהדבר תליא בפלוגתא דת"ק ור' יהודה בסוכה (מב, ב): יכול לאכול כזית צלי, שוחטין עליו; ר' יהודה אומר: עד שיכול לברר אכילה, כיצד, נותנין לו צרור וזורקו. והיינו שיהיה ראוי לקנין.

כעין זה מובא ברשימות שיעורי הגרי"ד סולובייצ'יק (סוכה שם ד"ה יכול): נראה שיסוד המחלוקת בין רבי יהודה והרבנן, הוא בעיקר הדין של מנוי על הפסח: ר' יהודה סובר שכדי לחנך אותו בפסח, צריכים לחנך אותו גם במנוי על הפסח, שהוא דין באכילת פסח. ומצינו בדיני קנין שיעור בקטן שאם יודע בטיב משא ומתן מקחו מקח במטלטלין (פכ"ט ממכירה הל"ו), ומשום כך ס"ל לר' יהודה שבכדי למנות קטן על פסח צריך להיות בר מקח וממכר היודע בטיב קנינים, כי מנוי הוא חלות קנין ואם לא כן אינו בר מנוי. שיטת ת"ק היא שקטן נמנה בכל מקום, כי מנוי על הפסח אינו זקוק למעשה קנין אלא לדבור בעלמא, וקטן נמנה גם בלי ידיעת טיב מקח וממכר.

איברא, דלכאורה אין מדברי ת"ק הכרח שאין צורך במעשה קניין, שכן ניתן להבין שלת"ק נדרש מעשה קניין אך החינוך לקטן חל אף ללא קניין, דהא אי אפשר לו בקניין. וכשם שקטן היודע לנענע חייב בלולב אף אם אין ביכולתו לקנותו והוא לא מקיים דין 'לכם' ביום הראשון. ועוד, דלכאורה מהלשון 'לברר אכילה' משמע קצת שר' יהודה נחלק על ת"ק בהגדרת המצב שבו הקטן נחשב ראוי לאכילה, ולא בגדרי הקניין. וכבר חקרו האחרונים האם יש דין חינוך בקטן כאשר הקטן אינו מקיים את המצווה כהלכתה והדבר נגרם מעצם קטנותו, והארכתו בזה במקום אחר (בעקבי יעקב סוכה, נדפס בירחון האוצר מה [תשרי תשפ"א] סי' כח עמ' שלג-שלז).

דברי הירושלמי בעניין מינוי בחינם

עוד כתב הזרע אברהם (שם):

20. הכוונה לספר פתח הבית על סוגיות הש"ס, סי' ו (כותרת הסימן: 'דיני ברירה'), ענף א ד"ה תד"ה א"י"ב; דף טז ע"ג בדפי הספר.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

בירושלמי פרק האשה (פסחים ח, ג) מבואר להדיא דלא בעינן קנין, דאמרינן שם הגע עצמך שמינה אותו בחנם. ושם על כרחך בלא קנין, דאם לא כן שוב הוי כמו נתן לו מעות, דהא קיי"ל דכליו של קונה,²¹ ובהאי סודר מקנה לו הפסח. ועל כרחך דלא בעי קנין, ואכמ"ל.

אולם בשו"ת להורות נתן (א, כד, ט) השיב על דבריו, וכתב שאין תלות בין התשלום על הנתנה ובין הצורך במעשה קניין, שהרי ישנן דרכי קניין שאינן כרוכות בתשלום כלשהו:

ולפי עניות דעתי תמוה, דאטו לא משכחת קנין מתנה אלא על ידי סודר, הרי בהמה דקה נקנית במשיכה כבקיודשין (כה, ב) ובחור"מ (קצו, א) ושם (רמא, א), עיין שם. ועוד, דיכול להקנותו בחנם בזכיה על ידי אחרים. ועיין מכילתא דרשב"י (פרשת בא): משכו וקחו לכם, לרבות את הנותן מתנה. ואכמ"ל.

ג. שיטת הגרי"ז? שההימנות כוללת בעלות ממונית

הוכחת הגרי"ז מדברי רש"י שיש צורך בבעלות ממונית על הפסח

בכמה מקומות כתב רש"י שקרבן הפסח שייך ממונית לבני החבורה. כך כתב (פסחים ס, ב ד"ה הכי) בביאור הטעם שאין אומרים שסתם פסח לבעליו עומד כשם שאומרים סתמא לשמה קאי: 'אי בעי מימשכי הני מיניה ומוכרין אותו לחבורה אחרת', וכן כתב (שם סב, ב ד"ה אי) בנוגע לאפשרות שפסח שנשחט על דעת חלק ממנוייו ייאכל רק על ידיהם ולא על ידי שאר המנויים: 'ולשאינן ראויין יחזור דמיהן', וכן כתב (שם ע, ב ד"ה מנא): 'נמנין עליו אנשים מעלמא וקונים להן בו חלק מן הבעלים', וכן כתב (יומא סו, א) בנוגע לפסח שלא קרב בראשון: 'יקרב בשני – בפסח שני, ימכר לטמא ושהיה בדרך רחוקה', ולכאורה רש"י נטה בכך מההבנה הפשוטה, שהבעלים עצמם לא הקריבוהו בראשון ויקריבוהו בשני ללא מכירה. וכן כתב (זבחים נו, ב ד"ה למנוייו) בביאור דין

21. כוונתו לדין המבואר בגמרא (ב"מ מז, א) וברמב"ם (הל' מכירה ה, ה) שקניין סודר נעשה דווקא בכליו של קונה ולא בכליו של מקנה.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

המשנה שהפסח אינו נאכל אלא למנויו: 'למנויו – שנמנו בדמי לקיחתו, כדכתיב איש לפי אכלו תכסו'.²²

מדברי רש"י בזבחים הוכיח הגרי"ז מבריסק (חידושו על הרמב"ם הל' קרבן פסח ד"ה זבחים; חידושו על הש"ס זבחים נו, ב ד"ה רש"י) שכדי להימנות על הקרבנות יש צורך להיות בעלים שלו, ואין די במינוי במחשבה או דיבור, או אפילו מעשה של ייחוד והקצאה, אלא נדרש דווקא מעשה 'קנין ממון'. וכעין זה הובא בשם הגרי"ז במקום נוסף (הגדה של פסח מבית לוי עמ' פא-פב). ובספר פניני רבנו הגרי"ז (עמ' תרסג-תרעא) ציין גם לדברי רש"י בשאר המקומות הנ"ל כתואמים לשיטת הגרי"ז. אף במעין נצח (סי' כב) כתב כדברי הגרי"ז, והרחיב בזה.

כעין דברי הגרי"ז כתב מדנפשיה גם המנחת אשר (פסחים סי' פח אות יג; וכע"ז בקצרה שם סי' סז אות ג) להוכיח מדברי רש"י, ש'בעינן שיהא שלו בבעלות ממונית, דזה עיקר דין מינוי²³ בקרבן פסח, שיהא הוא בעלים על הקרבן כמבואר ברש"י.²⁴

22. ובפסקי הרי"ד שם כתב: 'שנמנו בלקיחתו', והשמיט את הדמים.

23. מילה זו מודגשת במקור.

24. ויעוין עוד במה שדן המנחת אשר (סי' פח שם) מדברי הגמרא (פסחים עח, ב): 'מנין שכל ישראל יוצאין בפסח אחד, שנאמר ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל, והרי מבואר בגמרא (סוכה כז, ב) שהקביעה 'שכל ישראל ראויים לישב בסוכה אחת' אתיא דלא כמ"ד שיש דין 'לכם' בסוכה, וכדמסבר לה רש"י (סוכה שם ד"ה כל): 'סוכה אחת לכל ישראל, שישבו בה זה אחר זה, ואי אפשר שיהא לכולן, דלא מטי שוה פרוטה לכל חד אלא על ידי שאלה'. הרי שבעלות פחות משווה פרוטה אינה נקראת בעלות. ואם כן, לכאורה הוא הדין והוא הטעם שגם ביציאת כל ישראל בפסח אחד אין בעלות, והיאך יוצאים כולם ידי חובה.

וכתב המנחת אשר ליישב: 'אך באמת כבר כתבתי במקום אחר דברור דיש בעלות אף בפחות משווה פרוטה, כמבואר בב"ק ק"ה ע"א, וגם בשותפות שלכל אחד מהם יש פחות משווה פרוטה, גם כן הוי בעלים גמורים, כמבואר בב"מ כ"ו ע"ב עיין שם היטב. וזה מוכן עוד ממה דצריך קרא בב"מ כ"ז ע"א למעט מצות השבת אבידה בפחות משווה פרוטה. ועל כרחך דאין כוונת רש"י דלא הוי שלו בגדרי ממון, אלא דלא נחשב 'לכם' היכי דיש גזירת הכתוב דבעינן לכם, דכמו

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

שתי אפשרויות עקרוניות בהבנת דברי רש"י

והנה, יש מקום לדון האם כוונת רש"י היא אכן להגדיר בזה את מהות ההימנות. דלכאורה ייתכן שרש"י מתייחס למציאות בסתמא דמילתא, שמייסדי החבורה הוציאו מכספם על הבהמה, ובדרך הטבע הם גובים תשלום מהמצטרפים לחבורתם, אף שתשלום זה אינו נצרך לעצם המינוי. ואם מבינים כך, אזי אין מכל דברי רש"י הללו ראייה לנידונו. והבנה זו בדברי רש"י מתאימה למה שהתבאר לעיל, שמדברי חז"ל במספר מקומות משמע שאין צורך בזיכוי ממוני עבור המינוי.

דבעינן היתר אכילה כמבואר בסוכה ל"ה ע"א משום דבעינן שיהא ראוי 'לכל דרכי הנאתו' כמו שכתב רש"י שם, כמו כן בעינן שיהא דבר חשוב השווה פרוטה. אבל היכי דליכא דין לכם, ודאי הוי בעלים אף בפחות משווה פרוטה. ואם כן לא קשיא מידי בקרבן פסח, דודאי אין בו דין לכם, למ"ד כל ישראל יוצאין בפסח אחד, וכמו שאמרו בסוכה כנ"ל. ויש להעיר שלכאורה יש דוחק מסוים בחידוש שבעינן דבר חשוב, דלכאורה מהיכא תיתי להוכיח שאין דין 'לכם' בסוכה על סמך הנחה שלמ"ד שיש דין 'לכם', בהכרח יש גם דין נוסף של דבר חשוב.

ואולי היה מקום ליישב על פי מה שדנה הגמרא עצמה (פסחים שם) ליישב את המימרה דכל ישראל בפסח אחד עם הכלל שאכילת פסחים מעכבא: 'דאי ממשכי הני – חזי להני, ואי ממשכי הני – חזי להני'. דהיינו, שהיכולת של כל ישראל לצאת מבוססת על מעין ברירה, ואף שבפועל רק חלקם יאכלו מן הפסח, די בזה כדי להגדיר את כולם כראויים באופן עקרוני לאכילתו, וכדברי רש"י (ד"ה ואי): 'אישתכח דחזי לכולהו, דהי מינייהו מפקת. הלכך, אף על גב דלא אימשיך חד מינייהו, פטורין. אבל ניטמא, לא חזי אפילו לחד'. ולפי זה, אולי יש מקום לומר שאם אכילת כזית ראויה לכל אחד, מיניה וביה גם שוויות פרוטה ראויה לכל אחד ואחד, שהרי כזית מן הפסח שווה הרבה יותר מפרוטה. ועוד יש לדון האם שיטת ר' נתן בגמרא שם היא אליבא דהלכתא, ואכמ"ל.

ויעוין עוד בביאור דברי הגמרא בפסחים בבית יצחק (יו"ד א, קכה, א), אחיעזר (ג, מט ד"ה ומשה"ק), מקראי קודש (פראנק; פסח ח"א סי' ב) ולהורות נתן (א, כד, י-יג; טז, צג, יב). ובנידון העקרוני של קיום מצווה הדורשת בעלות, על ידי שותפים שלכל אחד יש פחות משווה פרוטה, יעוין עוד במקורות שצוינו באנציקלופדיה תלמודית (ערך לכם, הערות 934-941).

קצה

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

שוב ראיתי כעין זה בדברי שניים מחכמי דורנו. בקרבן פסח כהלכתו (הערה יט) כתב בהקשר דומה: 'דאורחא דמילתא הוא שנותן כסף', והרב יהודה זולדן²⁵ כתב בתגובה לדברי הגרי"ז:

נראה שאין הכרח להסביר כך את דברי רש"י. ההשתתפות הכספית של בני החבורה בקרבן נובעת מכך שהקרבן עולה כסף וממילא כל אחד משלם עבור חלקו. דרך זו היא אמנם ביטוי משמעותי לכך שכל מי שהשתתף ברכישת הקרבן הוא בחבורה של הקרבן, אך אין זאת הדרך היחידה.

בנוגע לדברי רש"י ביוםא, יש להוסיף שמקור הדין שאליו מתייחס רש"י הוא בתוספתא (פסחים ט, טו), ומהסמיכות לדינים דלעיל מיניה בתוספתא, נראה שמדובר על פסח שאבד, וההנחה הפשוטה היא שכאשר פסח נאבד לפני שחיטתו, המנויים עליו אינם מתבטלים מפסח אלא מפרישים שה אחר שיקרב במקומו, וממילא הם עצמם אינם זקוקים לעשות פסח שני, ואך טבעי הוא שימכרוהו למי שלא עשה פסח ראשון. וכן מבואר בדברי המאירי (יוםא סו, א ד"ה פסח) שהבעלים הקריבו קרבן אחר במקום זה שאבד:

פסח שלא קרב בראשון, כגון שאבד והפריש אחר תחתיו והקריבו, ואחר כך נמצא הראשון – כבר ביארנו (סג, א ד"ה שחט פסח) שהוא קרב שלמים, ואינו נמכר לצרכי פסח שני להקריבו לשם פסח.

לפי המתבאר אין ראיה גם מר"ח שהזכיר תשלום

אם כנים הדברים, אין ראיה גם ממה שכתב ר"ח (פסחים פט, ב ד"ה הממנה): הממנה אחרים על חלקו רשאי ליתן להם את חלקו כו' – פירוש, שלשה שנתחברו וקנו פסח, ואמר אחד מהן לאחרים תנו לי מעות ובאו ואכלו עמי.

גם כאן נראה שאין הכרח שתשלום הכסף נצרך כדי להחיל את המינוי, אלא כך דרכו של עולם. וקבלת המעות תהיה בכפוף למה שהתבאר לעיל במחלוקת רבי וחכמים.

25. במאמרו: מינוי לקרבן פסח – בוגרים וקטנים, מעלין בקודש לה (אדר תשע"ח) עמ' 56.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

שני הסברי התוס' לדעת רב חסדא שאין מחשבת אוכלין בזריקה אך יש מחשבת ערלים בזריקה

והנה, נאמר בגמרא (פסחים ס, א): 'אין מחשבת אוכלין בזריקה'. דהיינו, שאין הפסח נפסל אם נזרק הדם במחשבה להאכיל את הקרבן למי שאינו יכול לאכול ממנו. ובטעם הדבר כתב רש"י (ד"ה וטעמא):

אין מחשבת פסול האוכלין כגון חולה וזקן פוסלת בזריקה, דבשחיטה הוא דכתיבי אוכלין: 'לפי אכלו תכוסו', והיינו תשחוט, כדמתרגמינן: ושחט, ויכוס.

ובהמשך דברי הגמרא (סא, א-ב) נאמר:

שחטו למולין על מנת שיתכפרו בו ערלים בזריקה – רב חסדא אמר: פסול; רבה אמר: כשר. רב חסדא אמר: פסול, יש מחשבת ערלים בזריקה. רבה אמר: כשר, אין מחשבת ערלים בזריקה.

ובתוס' (ד"ה שחטו) התקשו בהבנת היחס בין הכלל שאין מחשבת אוכלין בזריקה, ובין דעת רב חסדא שיש מחשבת ערלים בזריקה, ויישבו זאת בשני אופנים: באופן ראשון כתבו בשם ר"י הזקן שרב חסדא מודה שאם הדם נזרק לשם ערלים כשר, דאין מחשבת אוכלין בזריקה. ולא פסל אלא כשהקרבן נשחט בכוונה שיתכפרו בזריקתו ערלים, שאין זו מחשבת אוכלין בזריקה אלא בשחיטה. וכך כתבו:

ודוקא בשחט למולים על מנת שיתכפרו ערלים פסל רב חסדא, אבל נזרק לשם ערלים אפילו רב חסדא מודה דכשר, דאין מחשבת אוכלין בזריקה; דהא בכ"מ פשוט זה למסדר הש"ס: בכולה שמעתין, ובריש זבחים (ד, א) דקאמר אשכחן זביחה שאר עבודות מנלן, וכי תימא נילף מזביחה, מה לזביחה שכן פסולה שלא לשם אוכלין בפסח. משמע דליכא מאן דפליג דאין מחשבת אוכלין בזריקה. ועוד, דרב אשי מסיק דרבה לא פליג בהא אדרב חסדא.

לכאורה יש קושי בהסבר זה: אי איתא שרב חסדא מחלק בין מחשבת זריקה למחשבת השחיטה על מי שיתכפר בזריקה, אזי יוצא שמטבע הלשון 'מחשבת [...] בזריקה' מקבל משמעויות שונות. דיוצא שבנוגע למחשבת אוכלין הכוונה היא למחשבה שהכהן חשב בזמן הזריקה, ואילו בנוגע למחשבת ערלים הכוונה

קצו

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

היא למחשבה שהשוחט חשב בזמן השחיטה. ולכאורה קשה לומר שהגמרא נקטה את אותה לשון במשמעויות שונות. וצ"ע.

באופן שני חילקו התוס' בשם ריב"א בין מחשבה **להאכיל** לערלים, שהיא מחשבת אוכלין שאינה פוסלת בזריקה, ובין מחשבה **שיתכפרו** בו ערלים, שאינה מחשבת אוכלין ופוסלת בזריקה:

וריב"א פירש דדוקא נקט על מנת שיתכפרו, שחישב **שיתכפרו** בו ערלים, אבל אם לא חישב להתכפר אלא חישב לזרוק **להאכיל** הבשר לערלים, אפילו רב חסדא מודה דכשר; דלא שייך בזריקה מחשבת פסול דאכילה, אלא פסול דכפרה. ובשחיטה דווקא אם חישב להאכיל שלא לאוכליו ולערלים פסול, דשחיטה ודאי בעינן לשם בעלים הראויים לאוכלו, כדכתיב 'איש לפי אכלו תכוסו', והיינו דאין מחשבת אוכלין בזריקה.

מבואר בדבריהם שדווקא במחשבת האכילה עצמה נאמר הכלל דאין מחשבת אוכלין בזריקה. אך אם חשב שהקרבן יכפר על ערלים, בזה גם מחשבת זריקה פוסלת.

הבנת הגרי"ז בהסבר התוס' השני

בחידושי הגרי"ז (שם) הבין בדעת התוס' בהסברם השני, שמה שכתבו 'חישב לזרוק להאכיל הבשר לערלים' אין כוונתם שהכהן חשב שערלים יאכלו את הקרבן בפועל ממש:

נראה פשוט דאין הפירוש שחשב על עצם מעשה האכילה ממש, של הערלים או הטמאים, דעצם מעשה האכילה פשיטא דלא מעלה ולא מוריד בדין מחשבת שלא לאוכליו ושלא למנויו. ולא נאמרה מחשבת מעשה אכילה, רק בחוץ לזמנו וחוץ למקומו. אבל מחשבת למנויו ולאוכליו האמורה גבי פסח, פירושה הוא שהפסח בעצמו יהא נשחט ונקרב עבורם.

והמשיך הגרי"ז וכתב:

אלא דיסוד דבריהם הוא, דכיון דבפסח הרי נתחדש גם דין בעלים של אכילה, וזהו יסוד הדין דאין הפסח נשחט אלא למנויו, דנפקא לן בפסחים שם מקרא

קצח

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

דתכוסו, שיהא מנוי עליו, ויהיה הוא הבעלים שלו גם לענין אכילה וכמו שנתבאר, על כן גם לענין מחשבה דכוותה, אם אך חשב על הבלתי אוכלין ומנויין שיהיו הם הבעלים של הפסח לענין אכילה, מיחשבה זאת מחשבת שלא לאוכליו ומחשבת שלא למנוייו. דלא אזלינן במחשבות אלו רק בתר בעלים של כפרה, אלא גם בתר בעלים של אכילה. וזהו שכתבו רש"י ותוס' לישנא דלהאכיל. רצונם לומר, שיהיו הם הבעלים שלו לענין אכילה. אבל לא דהמחשבה תהא על עצם מעשה האכילה דידהו ממש, דזה אינו, וכמו שכתבתני.

הגרי"ז סיים בקישור הבנתו בדברי התוס' לשיטתו בהבנת דברי רש"י הנ"ל: והן הן גם דברי רש"י דזבחים, שפירש על מנויין דרצונו לומר שנמנו בדמי לקיחתו, משום דלהחשב בעלים של אכילה בעינן שהקרבן יהיה שלו גם בדיני ממונות, שיוכל לאכול ממנו, לא שיהיה הבשר של אחר והוא יהיה רק בעל הקרבן להתכפר בו. וזהו יסוד הדין של מינוי האמור בקרא דתכוסו, וכמו שנתבאר.

בדברי הגרי"ז מבואר שמחשבת אכילה כפשוטה אינה יכולה לפסול את הפסח, ולכן יש הכרח להעמיד את הדין הייחודי שנאמר בלפסח, שמחשבת שלא לאוכליו ושלא למנוייו פוסלת בו, במחשבת אכילה שלא כפשוטה, אלא שיחשב על הבלתי אוכלין ומנויין שיהיו הם הבעלים של הפסח לענין אכילה. ולפי זה יש שני דינים של בעלות, וכלשונו: 'בעלים של כפרה' ו'בעלים של אכילה'. בעלים של כפרה היינו מי שהקרבן בא עבורו ולזכותו, ובעלים של אכילה היינו מי שהקרבן שייך לו בדיני ממונות. ובעוד שבסתם קרבנות די בבעלים של כפרה, בפסח יש דין ייחודי המצריך בעלות של אכילה. ועל דין זה נאמר שאין מחשבת אוכלין בזריקה, דהיינו מחשבת בעלות של אכילה. אך מחשבת בעלות של כפרה פוסלת בזריקה.

יש לברר מדוע הבעלות הממונית נקראת 'בעלים של אכילה'. נראה שיסוד הדברים במה שהביא הגרי"ז לעיל מינה (ד"ה זבחים) את דברי הגמרא (ב"ק יג, ב):

אמר רבא: תודה שהזיקה, גובה מבשרה ואינו גובה מלחמה. לחם פשיטא. סיפא אצטריך ליה: ניזק אוכל בשר, ומתכפר מביא לחם.

קצט

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

דברי הגמרא הללו הם המקור לכך שבקרבנות דעלמא, מלבד פסח, אין זיקה מחייבת בין בעלות ממונית ובין כפרה ויציאה ידי חובה, ולכן כאשר בהמה שהוקדשה לתודה הזיקה בנוזקי קרן, ודינה כשור תם שמשתלם מגופו – הדין הוא שהניזק אוכל את בשרה, ואין בזה סתירה לכך שהמזיק מתכפר ויוצא ידי חובה בהבאת קרבן זה. ונראה שמכך למד הגר"י שהאוכל, הוא הוא הבעלים.

קשיים בדברי הגר"י

והנה, לכאורה יש דברי הגר"י מעוררים מספר קשיים: ראשית, יש לדון על הקביעה שמחשבת מעשה האכילה עצמו אינה מעלה ואינה מורידה להכשר הקרבן. לכאורה, מחשבה על מעשה אכילה על ידי מי שאינו יכול לאכול, היא מחשבת שלא לאוכליו, ומחשבת אכילה על ידי מי שלא נמנה היא מחשבת שלא למנויו, ועל מחשבות אלו נאמר להדיא במשנה (סא, א): 'שחטו שלא לאוכליו, ושלא למנויו, לערלים ולטמאים – פסולי'. ומה שהתקשה הגר"י מכך שמחשבה על האכילה בפועל היא בעלת משמעות רק בחוץ לזמנו וחוץ למקומו, אמת נכון דבר שכך הוא בשאר הקרבנות, אך בפסח יש דין מיוחד של שחיטה לאכילה דווקא,²⁶ וכלשון הרמב"ם בפירושו למשנה זו (פיהמ"ש פסחים ה, ג):

ומפורש בכתוב שאין הפסח נשחט אלא לבני אדם מסוימים, והוא מה שאמר ה': 'תכוסו על השחט'; ואינו נשחט אלא למי שיכול לאכול ממנו, שנאמר: 'איש לפי אכלו'.

שנית, אם הטענה היא ש'לא נאמרה מחשבת מעשה אכילה, רק בחוץ לזמנו וחוץ למקומו', ולא שום מחשבות מלבד שתי אלו, ואם הגר"י לא רואה במשנה דשחטו שלא לאוכליו מקור בפני עצמו שמשמיענו את מחשבת מעשה האכילה, אזי אכתי לא איפרק מחולשא. דלכאורה גם מחשבת 'בעלות של אכילה' לא נאמרה.

26. ומבואר במשנה (עו, ב) שזו הסיבה לכך שהפסח שבא בטומאה נאכל בטומאה: 'שלא בא מתחילתו אלא לאכילה'.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

שלישית, לכאורה קשה להכניס בלשון חז"ל את המושג 'בעלות של אכילה', ומפשטות לשונם נראה שמדובר במחשבת אכילה כפשוטה. ויתירה מזו, לשון התוס' היא 'להאכיל', ולכאורה קשה מאוד לומר שאין כוונתם למחשבה להאכיל בפועל אלא למחשבה אחרת. וכן כתב גם הר"ש משאנץ בתוספותיו לפסחים, שהן המקור לתוספות שלנו, ובדבריו מבואר שמדובר במחשבה להאכיל (סא, ב ד"ה על מנת):

פירש ריב"א דדוקא נקט הכי על מנת שיתכפרו דחישב להתכפר בו ערלים אבל אם לא חשב בכפרה אלא באכילה שחישב לזרוק על מנת להאכיל הבשר לערלים, נראה דכולי עלמא מודו דכשר [...] הא ודאי בשחשיב להאכיל הבשר קמיירי.

קושיית האילת השחר על הגרי"ז מהאפשרות להמנות אחרים על פסחו

בספר אילת השחר (זבחים נו, ב ד"ה ומה שכתב מרן) הקשה על שיטת הגרי"ז:

ומה שכתב מרן רי"ז זצ"ל דהוי זכות ממון, קשה מהא דיכול למנות אחרים על פסחו שלו, והרי כדי לזכות לאחרים צריך שיעשה קנין על ידי אחר. וע"כ צריך לומר דא"צ שיהא בעלות של ממון.

לכאורה יש לדון על קושייה זו: אמת היא שאדם יכול להמנות אחרים על פסחו, כמבואר בגמרא (פסחים פט, ב ועוד), אך לכאורה לא התבאר בגמרא כיצד עושים זאת. ולשיטת הגרי"ז הדרך לעשות זאת היא במעשה קניין, שלא ייעשה על ידי המקנה אלא על ידי הקונה או מי מטעמו. ואדרבה, בגמרא (שם) הוזכרו מעות שהממנה קיבל, ולעולם אימא לך שנעשה קניין מעות.

קושיית השער הקרבן על הגרי"ז מהדעה שפסח ממון גבוה

בספר שער הקרבן (פ"ה הערה 1) הקשה על שיטת הגרי"ז שנדרשת בעלות ממונית על הפסח, מהאמור בגמרא (פסחים פט, ב - צ, א²⁷) שלחכמים פסח ממון

27. כנדצ"ל. ובשער הקרבן צוין לדף פט, א.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

גבוה, ולר' יוסי הגלילי פסח ממון בעלים. וממילא עולה שלשיטת חכמים, אין למנויים בעלות ממונית על הפסח. ותירץ:

אמנם הביאור בדברי הגרי"ז הוא שהעיקר במינוי הוא שיהיה בעלים על האכילה, ולא דוקא בעלות ממונית גמורה, רק שיהיה יכול לאכול. ולמ"ד שהפסח ממון בעלים, צריך שיהיה בעלים על הממון, כיון שבקרבן שהוא ממון בעלים האכילה שייכת לבעל הממון, אבל למ"ד שאינו ממון בעלים, האכילה היא לבעל הכפרה, וכמו בשלמים למ"ד שאינם ממון בעלים, מכל מקום בודאי האכילה היא לבעל הקרבן אף שאין לו בזה זכות ממון.

לכאורה יש מספר קשיים בהבנה זו: ראשית, אם לא מדובר ב'בעלות ממונית גמורה' אלא 'רק שיהיה יכול לאכול', אזי כבר לא מובן כיצד הדבר עולה מדברי רש"י שתיאר בעלות ממונית על הפסח. וצריך לדחוק ולהעמיד את דברי רש"י בכל המקומות הנ"ל דווקא אליבא דמ"ד שפסח ממון הדיוט. אבל עדיין יקשה, שסוף סוף גם למ"ד פסח ממון בעלים, אין הכרח ב'בעלות ממונית גמורה' כדי להגיע למצב של 'שיהיה יכול לאכול'. דבשביל יכולת לאכול, די בקבלת רשות מבני החבורה שמסכימים בלב שלם שהאדם יאכל, ואין צורך בבעלות. ואם כן, לכאורה יש הכרח לומר אחת משתיים: או שהבעלות הממונית היא כן בדווקא, או שדי ברשות לאכול מן הפסח. אבל לומר שהבעלות הממונית אינה בדווקא ובכל זאת מ"ד פסח ממון הדיוט סבור שהיא כן בדווקא, זה לכאורה אינו מרווח.

שנית, קשה להכניס הבנה זו בלשון הגרי"ז, שהרי חזר שוב ושוב על הלשונות 'קנין ממון' ו'שיהא שלו גם לענין ממוניה' ו'יהיה שלו גם בדיני ממונות', וקשה להעמיס ולומר שכל דבריו אלו אמורים רק אליבא דמ"ד שקדשים קלים ממון בעלים כשלכאורה אין לכך כל רמז בדבריו, ובפשטות נראה שהבין שכך הוא לכו"ע. וצ"ע.²⁸ ויעוין עוד בשער הקרבן (פ"ב הערה 20).

28. ובשולי הדברים יצוין שנחלקו הפוסקים בשאלה כיצד נקטינן להלכה ומהי הכרעת הרמב"ם, האם קדשים קלים ממון גבוה או ממון בעלים. ויעוין בזה בערוה"ש (חוי"מ תו, ג-ה) ובאחרונים נוספים שצוינו בספר המפתח (על הרמב"ם הל' נזקי ממון ח, א), ויעוין עוד במה שכתבתי בזה במקום אחר (בעקבי יעקב על קהלות יעקב יומא, ירחון האוצר לג [אלול תשע"ט] עמ' רמג-ר

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

קושיות השירת דוד על הגרי"ז מדברי הגמרא בעניין שליחות בפסח ובקדשים
עוד הקשה על הבנת הגרי"ז בספר שירת דוד (הקשר; שיעורי הלכה לפסח,
סי' ט עמ' סג-סד):

לכאורה צ"ע, דבגמרא בקידושין (מב, א) בעי למילף דין שליחות בקדשים מדין
מינוי לקרבן פסח, דכתיב: ויקחו להם איש שה לבית אבות שה לבית, ועיין שם
בדברי הגמרא. ויש לעיין, דלדברי הגרי"ז שעיקר הדין מינוי הוא הזכייה
הממונית והבעלות על אכילת הקרבן, אם כן אין זה שליחות בקדשים כלל, אלא
שליחות בחולין, שהרי השליחות היא לקנות חלק בממונות.
ובאמת שכבר עמד בקושיא זו בתוס' הרא"ש (שם ד"ה אלא), ותירץ שאין הכי
נמי, אם נתמנה קודם הקדש הוי חולין, אבל אם נתמנה לאחר ההקדש, כבר הוי
הקדש, ומזה שנמנים עד שישחט, שמע מינה שאף אחר שהוקדש מהני מינוי
בשליחות כל ביתו. ואולם לפי דברי הגרי"ז עדיין קשה, דלכאורה גם כשמתמנה
אחר ההקדש אין המינוי דין בקדשים אלא בדיני ממונות של הקרבן, ואם כן
קשה, מה זה שייך לשליחות בקדשים.

ועוד הקשה:

עוד צ"ע מדברי התוס' (קידושין שם ד"ה איש זוכה), שהקשו למה לי קרא למעט
שאינן קטן זוכה, והא אין יד לקטן. ותירצו דהוה אמינא דכיון דקטן שייך
באכילת פסחים וצריך להמנות עליו, אימא אף לאחרים יזכה. וקשה, דבשלמא
אם המינוי הוא דין בקרבן, שייך הוה אמינא שקטן יהיה במינוי, אבל לפי דברי
הגרי"ז דהמינוי הוא קנין ממוני, הרי לא שייך שיהיה לקטנים דין מיוחד
בקנינים, ומה ההוה אמינא שיהיה זכיה לקטן במינוי.

והמשיך וכתב:

והנראה דמכל זה מוכח דלא כהגרי"ז, והיינו שמינוי בקרבן פסח אינו קנין
ממוני לקנות זכות בקרבן, אלא הוא דין מיוחד בבעלות של קרבן פסח מדיני
הקרבן, ובדין זה נתחדש שגם לאחר הקדשת הקרבן יכול להוסיף בעלים. והוא

רמה). איברא, דהגרי"ז עצמו (בחיידושיו תמורה ל, ב ד"ה בגמי' והא לאו וד"ה הרמב"ם) נקט
ש"לרמב"ם קדשים קלים ממון הדיוט, יעוין שם; ויעוין עוד בשיעורי בנו הגרמ"ד (תמורה ל, ב
ד"ה בגמי' והא לאו).

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

דין מדיני הקדש, שנתחדש בקרבן פסח – שיש שינוי והוספת בעלים בהקדש של הקרבן.

לפי זה יישב השירת דוד את קושיותיו הנ"ל: מכיוון שהמינוי הוא דין מיוחד בקדשים, שפיר מובן מדוע הגמרא ראתה בו מקור לדין שליחות בקדשים, וכן מובן הצורך לשלול אפשרות שקטן יוכל לזכות במינוי עבור אחרים, דאין זו זכייה ממונית רגילה אלא זכיית קדשים. אמנם יש להעיר שאי נימא שגם לשיטת הגרי"ז המינוי אינו מסתכם בזכייה ממונית בעלמא, אלא כולל גם מרכיב של קדושה, יהיה ניתן להבין כיצד פסח מהווה מקור לדין שליחות בקדשים. וכעין זה כתב המהדיר לתוס' הרא"ש (הערה 81*), יעוין שם.

יש להוסיף שכעין דברי התוס' שלנו בנוגע לקטן, מובא גם בתוס' רבינו שמואל בר יצחק (קידושין שם ד"ה ואין), ושם נכתב: 'יש לומר דאיצטריך לאשמעינן הכא דלא תימא שה לבית אבות דאורייתא'. וכן כתב בתוס' טוך (ד"ה ואין). וכעין זה כתב בתוס' הרא"ש (ד"ה ואין): 'ויש לומר דאיצטריך לאשמעינן הכא דלא תימא שה לבית דאורייתא, דאי הוי דאורייתא אז יש לו כל דין גדול'. וגם מלשונות אלו משמע כדברי השירת דוד, שמדובר בדין ייחודי לפסח, ולא שיש לקטן דין מיוחד בקניינים.²⁹

עכ"פ, לפי דרכו יישב השירת דוד גם את מה שהקשה בשער המלך (הל' לולב ח, י ד"ה ואין נותנין), מדוע התוס' הנ"ל לא תירצו שמיעוט קטן מתייחס למקרה של דעת אחרת מקנה.³⁰ והשער המלך נדחק לומר שדברי התוס' נאמרו אליבא דלמ"ד שקטן אינו קונה מן התורה אפילו כשדעת אחרת מקנה לו, ולדברי השירת דוד מיושב בפשטות, דעד כאן לא שמענו אלא שדעת אחרת מועילה לקניין בעלמא, ולא לדין המיוחד של מינוי בקרבן פסח.

29. אמנם יעוין בריטב"א (קידושין שם ד"ה הא, ובהערות המהדיר הערה 97) שהלך בדרך הפוכה מדרכם של כל בעלי התוס' הללו, ואכמ"ל. ומכל מקום, אין מדבריו ראייה לדברי הגרי"ז.

30. וכפי שתירץ המאירי (קידושין שם ד"ה קרבן): 'כל שאחרים כוללין אותו במנינם ומזכין אותו לימנות בפסחים – זוכה', יעוין שם.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

ומיהו, בכל דברי השירת דוד הללו אין הוכחה לכך שהמינוי נעשה בדיבור או מחשבה ואינו מצריך מעשה קניין. ואכתי ניתן לומר שאמנם **מהות** המינוי אינה בעלות ממונית גרידא, אלא דין ייחודי של הצטרפות לקרבן פסח, ועם זאת **בפועל** נדרש קניין עבורו.

פסקי התוס': 'זכייה וקניינא בעי בהמנאת פסח, ולא סגי בדבור בעלמא'

והנה, בפסקי התוס' (קידושין שם אות פ) כתב:

זכייה וקניינא בעי בהמנאת פסח, ולא סגי בדבור בעלמא.

הרי מבואר בדבריו שיש צורך בזכייה ממונית להימנות על פסח. ואולם לכאורה הדברים אינם כתובים בתוס' שלפנינו, וגם לא בשלושת קבצי התוס' המקבילים הנ"ל שמצויים בידינו: תוס' רבינו שמואל בר יצחק, תוס' טוך ותוס' הרא"ש.³¹ והנה, מהשוואת דברי התוס' שלנו לדברי הראשונים האחרים עולה שהתוס' שלנו הן לחכמי איוורא, ובחלקן הן מבוססות על תוס' שאנץ שאינן בידינו (בעלי התוס' עמ' 630-633). וכבר ר"י הזקן כתב בעצמו תוס' לקידושין (סמ"ג עשין פח ד"ה הנותן: 'וזה לשון ר"י שכתב בכתב ידו במסכת קידושין'). לפי זה ייתכן שלפני בעל פסקי התוס' היו תוס' מקובץ שאינן נמצא לפנינו, ואולי בהן הופיע הצורך בקניין. מיהו יש בדבר דוחק מסוים, לאור השמטת העניין בארבעת קבצי התוס' שבידינו וכן בחידושיהם של ראשוני ספרד על אתר.

ואולי בעל פסקי תוס' הלך בדרך הפוכה מהשירת דוד, והבין שאם זכייתו של הקטן הייתה דין ייחודי בקדשים, היא בהכרח הייתה מוגבלת לו עצמו ותו לא. ומהצעת התוס' להבין שהקטן יכול לזכות גם עבור אחרים, עולה שיש לו כוח זכייה עצמי, ולא רק שייכות למצוות הפסח. ועל גבי הבנה זו, יש מקום להוסיף ולהציע שגם הזכייה עצמה מבוססת על כוח זכייה, דהיינו כוח לזכות זכייה ממונית, ולא רק להיות מצווה בפסח ושייך בו. ומכל מקום, נראה שפשטות

31. קובץ תוס' נוסף הוא הנדפס בשולי הגמרות תחת הכותרת 'תוס' ר"י הזקן', ובדורנו יוחס לר' אברהם מן ההר. אך בתוס' הללו חיסרון גדול בחציו הראשון של דף מב ע"א, ולא ניתן לדעת מה היה כתוב במקור.

פסח לה' | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

התוס' אינה כן, וגם נראה שאין דרכו של פסקי התוס' במסקנות מרחיקות לכת שאינן כתובות בגוף דברי התוס'. וצ"ע.

מלשון רש"י במקום נוסף משמע קצת שנדרשת הקנאה ממונית בפסח

והנה, למרות כל האמור בדעת רש"י, מדבריו במקום נוסף משמע שנדרשת הקנאה ממונית בפסח, דכתב (גיטין כה, א ד"ה על): 'על מי שיעלה מכס – יהא נמנה עליו, ואני מקנה לו חלקו בשעת שחיטה', ובחידושי הרי"מ (שם ד"ה אמנם) הסיק מכך שיש צורך בקניין:

למאי דמשמע מרש"י ז"ל שצריך להקנות למנוים חלקם בפסח, אם כן במתנה על כרחך צריך קנין סודר או משיכה, דאין אדם זוכה בשלו לאחרים, דמשמע שכבר יש לו הפסח.

כעין דבריו כתב הגרי"ש אלישיב (קובץ תשובות ד, רלו ד"ה והנה בריצוי), אחר שצייד שבקרבות דעלמא אין הכרח שהקרבן יהיה בבעלות ממונית של המחויב בו, וכהא דתודה שהזיקה הנ"ל:

בריצוי הקרבן פסח יש בו דין מיוחד, והוא מה שהמתכפר צריך להמנות על הפסח, ונראה פשוט שהוא צריך לקנות את הממון של הקרבן פסח, וכמו שכתב רש"י בגיטין (כה, א): 'על מי שיעלה מכס – יהא נמנה עליו, ואני מקנה לו חלקו בשעת שחיטה, עיין שם.

והדברים מטים לכך שיש לקיים עקרונית את הבנת הגרי"ז הנ"ל בדברי רש"י, שאכן נדרש קניין ממוני בפסח. ואולם, לאור הראיות הרבות מדברי חז"ל שאין צורך בקניין, ייתכן שיותר מרווח לומר שלשון רש"י אינה מכוונת למעשה קניין ממש, כקניין בדיני ממונות. ושמא כוונתו למינוי שכולל גם מתן זכות לבן שייכנס לירושלים ראשון להיות זה שממנה את אחיו על הפסח. ולנותן זכות זה קרא רש"י 'מקנה'. וצ"ע.

ד. סיכום ומסקנות

סיכום הראיות העיקריות

מלשון התורה אין הכרע בשאלה האם ההימנות על פסח כוללת בעלות ממונית, והאם למעשה נדרש מעשה קניין כדי להימנות. לשון 'לקיחה' שבתורה מתפרשת במשמעות של משיכת דבר ממקומו, בדומה ללשון זמננו, ובשונה מלשון חכמים שבה המשמעות הרווחת של לשון 'לקיחה' היא קנייה בכסף.

מדברי חז"ל בכמה מקומות נראה שאין צורך במעשה קניין לצורך הימנות על הפסח, וכדלהלן:³²

(א) ממשנת 'הריני שוחט את הפסח על מי שיעלה מכם ראשון לירושלים', ומדיון הגמרא בפרטי האמירה, נראה שלא בוצעה אלא אמירה בלבד, ולא נעשה מעשה קניין. (ב) אף מדיון המשנה בפסח שאבד או התערב באחר, תוך אזכור אמירה וללא אזכור מעשה קניין, נראה שהאמירה היא הדרך העיקרית להימנות על הפסח, ואין צורך במעשה קניין. (ג) כך נראה גם ממינוי עבדים וקטנים על הפסח, אף שבעלמא אין להם קניין מדאורייתא. (ד) אף מדין האישה בבית בעלה ובבית אביה נראה שאין צורך במעשה קניין, וזו הסיבה שיכולה להיווצר מבוכה וסתירה בעניין בית האב שהאישה משתייכת אליו. (ה) אף ממחלוקת רבי וחכמים בגדרי היתר השימוש במעות ששולמו עבור הצטרפות לחבורת הפסח נראה שההצטרפות אינה קניין ממוני, שכן אם הייתה קניין ממוני, היה מתבקש שהמעות תצאנה לחולין. (ו) באותה סוגיה, הגמרא תולה את היתרו של פסח שהומנתה עליו זונה באתננה בדרשת 'נדר – פרט לנדור', ומכך נראה שעקרונית הזונה כן מקבלת דבר ממשי. ואת זה מנמקת הגמרא בכך שעל מנת כן הקדישו ישראל את פסחיהם, על דעת זה שמשירים דבר ממשי שאותו קיבלה הזונה במקרה זה, ומיניה וביה עולה שבהקדש ללא שיו, לא נותר לזונה או למנוי אחר דבר ממשי לקבל, והיינו משום שזכות ההצטרפות לחבורה אינה בעלות ממונית.

32. לצורך הקיצור, צוינו כאן רק הראיות המרכזיות והיותר מוכרחות, ולא כל הראיות שהובאו לעיל.

פסח להי | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

רש"י במספר מקומות תיאר את ההצטרפות לחבורת הפסח כנעשית בתשלום, ומדבריו הוכיח הגרי"ז שהימנות כוללת בעלות ממונית. אך מספר אחרונים הקשו על הגרי"ז מדברי חז"ל והראשונים, ומדבריהם וכן מקשיים נוספים שהתבארו לעיל נראה שרש"י מתאר את המציאות הסתמית, שבה הבעלים המקוריים מקבלים תשלום על הסכמתם לצרף חברים נוספים לחבורתם, ואין בזה כדי להעיד על כך שמהותה או חלק ממהותה של ההימנות היא בעלות ממונית. ואולם, בפסקי התוס' כתב במפורש שיש צורך בקניין להמנות פסח, ואין די בדיבור.

להלכה נראה יותר שאין צורך בקניין

להלכה נראה יותר שאין צורך בקניין, כדמוכח מהראיות הרבות הנ"ל מדברי חז"ל והראשונים, וכפי שנקטו החזו"א, האבי עזרי והשירת דוד, וכפי שצייד האילת השחר.³³ ועדיין יש מקום לדון אם נצרך דווקא דיבור, או שדי בכתיבה

33. וכן צידד הדברי יציב (ליקוטים והשמטות מ, ד). ואף השער הקרבן (ה, א) הביא דעה זו בסתם, ואת דעת הגרי"ז הביא ביש אומרים. לעומת זאת, בקרבן פסח כהלכתו (סעיף יט) כתב: 'אחד מבני החבורה יכול לקנות בשליחות החבורה, ובעת שקונה בשליחותם, קונה כל אחד מהנמנים חלק שותפות בפסח, ואין צריך שכל אחד מבני החבורה יתן כסף דוקא, רק כל אחד יסכים בלבו על כל מה שיקנה השליח. ואותם הנמנים אחר שקנה, לכאורה צריך לזכות להם על ידי אחר שאינו סמוך על שלחנו. ובהערה (יט) ציין כמקור לכך לדברי השו"ע (או"ח שסו, ט-י) בעניין זיכוי עירוב. ולא זכר שר מדברי החזו"א והגרי"ז והאבי עזרי ומכל הראיות דלעיל. ויש להעיר שבדברי הקרבן פסח כהלכתו מתחדש חילוק בין הימנות לאחר שנקנה הקרבן להימנות לפני הקנייה, שלפני הקנייה אין צורך בקניין של המנויים אלא די בכך שימנו את הקונה לבצע את הקניין גם עבורם. ולפי זה יש לדון, האם הקונה יכול לכוון מראש לזכות עבור כל בני החבורה מבלי ידיעתם, מדין זכין לאדם שלא בפניו. ועוד יש לדון, האם קניין כסף מועיל, לפי האפשרות שצריך קניין. בגמרא (קידושין כח, ב - כט, א) מבואר שהקדש קונה במעות, ויש מקום לומר שגם הימנות הדיוט על קרבן חשובה כקניין דהקדש. וצ"ע.

ויעוין עוד בכל הסוגיה, במאמרו של הרב יחיאל מיכל פרידמן: בענין מינוי לקרבן פסח, קובץ שערי הוראה כ (תשע"ז) עמ' סו-סט; וכן בספר מנחה למלך (על הרמב"ם הל' קרבן פסח ב, א, בחלק תורת המנחה ד"ה אלא); וכן בספר והשב את העבודה (פ"ב הערה לד).

פסח להי | סימן ו
הימנות על קרבן פסח – בדיבור או במעשה קניין?

או רמיזה. ומסתבר שכל עוד לא מצינו דין בדיבור דווקא, אפשר להימנות גם בדרכי התבטאות אחרות, ובכללם כתיבה, רמיזה, ואף שליחת מסרון מטלפון סלולרי.